

185 NOLU MEDRESE DEFTERİNE GÖRE İSTANBUL MEDRESELERİ NÜFUSU (1844)

THE POPULATION OF MADRASES OF İSTANBUL ACCORDING TO POPULATION BOOK OF İSTANBUL MADRASA 185 OF 1844

İbrahim AYDOĞDU*
Pelin İSKENDER KILIÇ**

Özet

Türk-İslam devletlerinde önemli bir eğitim kurumu olan medreseler, Osmanlı Devleti'nde de gittikçe artarak önemini korumuştur. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren özellikle vergi mükellefi olan ve askerlik çağında bulunan insanları tespit etmek amacıyla nüfus sayımları yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı, 1831 yılında yapılmış ve daha sonraki yıllarda belli aralıklarla yapılan yoklamalarla nüfusta meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Bu nüfus sayımları, dönemlere ve hazırlanış amaçlarına göre bazı farklı özellikler gösterir. Bu makalede, 1844 yılına ait 185 numaralı İstanbul Medreseleri Nüfus Defteriyle ilgili bilgiler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Defterle ilgili tespit ettiğimiz özellikler tablolar halinde medreselerin adları, nerede buldukları, barınan kişilerin nereli oldukları, isim, lakap, unvan, yaş, fiziki özellikler ve nakille ilgili bilgiler verilip, medreseler arası hareketlilik üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Nüfus Defteri, Osmanlı Devleti.

Abstract

Madrases, an important educational institutions in Turkish-Islamic states, maintain their importance in the Ottoman State, too and enhance their effectiveness increasingly. Similarly since first periods of The Ottoman State, censuses had been made especially to determine people responsible for tax and in military age. The first census was held in 1831 in Ottoman State and the changes in population have been determined in later years by periodical census. These censuses handled in these purposes shows different features according to periods and preparation aims. In this article, In this article, it was attempted to evaluate the information related to the Population Book of Istanbul Madrasa 185 of 1844. As using the datas which are in population register book, we learn in tabular form the names of the medreses, the location, the number of people and the origins of the people sheltering in them, names, nicknames, titles, their ages, physical characteristics and between medreseses transferring.

Keywords: Madrasa, Population Book, Ottoman State.

Bu makale İbrahim Aydoğdu'nun **185 Numaralı Deftere Göre İstanbul Medreseleri Nüfusu (1844)** adlı yayımlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

*Milli Eğitim Bakanlığı'nda Tarih Öğretmeni.

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Kurupelit / SAMSUN, pelini@omu.edu.tr

Giriş

Kuruluşundan itibaren ilme önem veren Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese, Orhan Gazi'nin 1331'de kurduğu İznik Orhaniyesi adını taşıyan İznik Medresesi'dir. Bu medreseye ilk müderris olarak Dâvûd-i Kayserî atanmıştır¹. Orhan Gazi'den sonra I. Murad, I. Bayezıt (Yıldırım), I. Mehmed (Çelebi), II. Murad ve bunların devlet ricalinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile Bursa cazip bir ilim merkezi olmuştur. Bursa'daki ilim ve medrese hayatı önemini kaybetmemekle birlikte 1361'de Edirne'nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir safha açılmıştır².

Medrese teşkilatı hususunda ilk resmi düzenlemeler, Sultan II. Murad (1421-1451) devrinde gerçekleştirilerek Tetimme ve Dârü'l-Hadis şeklinde bir tasnif yapılmıştır³. Özellikle II. Murad'ın Dârü'l-Hadis Medresesi, Sahn-ı Semân medreseleri yapılıncaya kadar (1463-1470) en yüksek Osmanlı medresi kabul edilmiştir⁴.

İstanbul'da medrese yapımı fetihten sonra başlamıştır. İlk olarak Sahn-ı Seman Medresesi ve ondan yaklaşık bir asır sonra Süleymaniye Medresesi yapılarak İstanbul, ilim ve kültür merkezi haline getirilmiştir. II. Mehmed (1451-1481)'in yaptırdığı câminin iki tarafındaki sekiz yüksek medrese ile tetimmelerden oluşan Sahn-ı Semân Medreseleri, sekiz sene süren bir inşaattan sonra 1470'te tamamlanarak tedrise başlamıştır⁵. Sahn-ı Semân medreselerinin açılmasından sonra medreseler Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Semân şeklinde derecelendirilmeye tabi tutulmuştur. Müderris yevmiyesinin yirmi veya yirmi beş akçe olduğu medreselere Hâşiye-i Tecrîd, otuz veya otuz beş akçe olduğu medreselere Miftâh, kırk akçe olduğu medreselere Kırklı veya Telvîh ve bundan bir derece yüksek olan medreselere de Hariç medreseleri denilirdi. Dâhil medreseleri Osmanlı padişahları, şehzade valideleri, şehzadeler ve padişah kızlarının yaptırmış oldukları medreselerdir. Bundan sonra en yüksek tahsilin yapıldığı Sahn-ı Semân'a geçilirdi⁶. Sahn-ı Semân ya da Medâris-i Semâniye denen sekiz yüksek düzeydeki medresenin her birinin 19 hücre (oda) bulunuyordu. Sekiz müderrisin birer odası ve elli akçe gündeliği vardı. Her medresede bir odası ve beş akçe gündeliği bulunan, ekmek ve çorba verilen birer muid (müderris yardımcısı) yer alırdı. Ayrıca her medresenin 15 odasında ikişer akçe gündelik alan,

¹ A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 2000, s. 16.

² Mehmet İpşirli, "Medrese", **DİA**, C. 28, s. 327.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.2.

⁴ İpşirli, a.g.m, s. 327.

⁵ Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 11-12.

ekmek ve çorba verilen birer danişmend mevcuttu. Geri kalan iki oda, kapıcılara ve ferrâş denilen temizlikçiye ayrılmıştı. Tetimme Medreseleri ya da Mûsıla-i Sahn denen sekiz medrese ise ortaöğretim düzeyinde idi. Her bir medresede 11 oda vardı ve her odaya suhte (softa) denen ortalama üç öğrenci yerleştirilirdi. Odaların mumla aydınlatılması ve öğrencilerin bazı ihtiyaçlarının karşılanması için her birine biraz para verilirdi. Öğrenciler, yemeklerini imârette parasız olarak yiyorlardı. Tetimmelerde mudirler ve en seçkin danişmendler ders okuturdu⁷.

Osmanlı medrese teşkilatında ikinci kez önemli düzenleme Kanuni (1520-1566) devrinde, 1559'da Süleymaniye Medreselerinin açılmasıyla Sahn-ı Semân'ın üzerinde bir Dârü'l-Hadîs⁸ ve çeşitli müstakil medreselerin ilave edilmesiyle yapılmıştır. Bu gibi gelişmelerle İstanbul medreselerindeki eğitim, on iki dereceye ayrılmıştır. Bunlar 1. İbtidâ-i Hariç, 2. Hareket-i Hariç, 3. İbtida-i Dâhil, 4. Hareket-i Dâhil, 5. Musıla-i Sahn, 6. Sahn-ı Semân, 7. İbtidâ-i Altmışlı, 8. Hareket-i Altmışlı, 9. Mûsıla-i Süleymaniye, 10. Havâmis-i Süleymaniye, 11. Süleymâniye ve 12. Dârü'l-Hadîs'tir⁹. Bunlardan aşağı olan kırklı, miftâh, hâşiye-i tecrîd medreseleri dereceye dâhil değildir¹⁰.

Klasik dönemde Osmanlı Devleti, her yönüyle iyi işleyen bir sisteme sahipti. Bu sistem büyük ölçüde XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Daha sonra çeşitli nedenlerle farklı alanlarda bir takım bozulmalar baş göstermeye başladı. Bu bozulmalardan eğitim sistemi de etkilendi. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısına talebelerin isyanı damgasını vurdu. Taşra medreselerinde sayıları çok artan talebeler, guruplar oluşturarak eşkıyalık hareketlerine karıştılar, adeta Celâlî isyanlarının öncüleri oldular. Sadece taşra medreselerinin değil İstanbul'daki büyük medreselerin de zaman zaman devleti müdahaleye zorlayacak problemlere yol açtıkları, şehirde zorbalıklar yapmaya başladıkları bilinmektedir¹¹. Hal böyle olunca medreselerde teftiş yapılması kaçınılmaz oldu. Bunun sonucu olarak, kefilsiz olanlar veya şehirde ahlak ve adaba aykırı harekette bulunanlar, zorbalığa karışanlar cezalandırıldı veya medreseden uzaklaştırıldı¹².

⁷ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2012**, 23. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 65.

⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s.20.

⁹ Richard L. Chambers, "Bir On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Âlimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi", **Osmanlı Eğitim Mirası**, Çev. Yusuf Aydın-Mustafa Gündüz, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013, s.194.

¹⁰ Semavi Eyice, "Mescid", **İ.A.**, Cilt 8, İstanbul 1979, s.74.

¹¹ İpşirli, **a.g.m.**, s.331.

¹² İpşirli, **a.g.m.**, s.332.

Yapılan teftişinlerin önemli bir sonucu da İstanbul'da bulunan medreselerin sayısının ortaya çıkmasıdır. XVII. yüzyıl ortalarında yapılan teftişe göre İstanbul'da 122 medrese yer almaktadır. 1791-1792'de yapılan sayımda 181 medrese, 1869'daki sayımda 166, 1914 sayımında ise 12'si yanmış veya kullanılamayacak kadar harap 185 medrese bulunmaktadır. Günümüze ulaşanların sayısı ise harap olanlar da dâhil olmak üzere 90'ı geçmemektedir.

1914'te İstanbul medreseleri, çıkarılan bir nizamnameyle tek isim altında birleştirilmiş ve Dârü'l-Hilâfe'ti'l-Aliyye adı ile tek medrese olarak kabul edilmiştir. Bu medresenin kuruluşundan önce İstanbul medreselerinden hangilerinin bu yeni müessese içinde yer almasının uygun olacağını tespiti için Ders Vekâleti'nce bir heyet vazifelendirilmiştir. Bu heyet, 1330 Ağustos'unda (1914) medreseleri tek tek dolaşarak, her biri hakkında yeri, inşa tarzı, binanın durumu, müstemilatı, sıhhi şartları, barınabilecek öğrenci sayısı gibi hususları ihtiva eden bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre hangi medreselerin Dârü'l-Hilâfe kadrosunda yer alacağı, hangilerinin kadro dışı kalacağı tespit edilmiştir¹³.

İstanbul medreseleri, çeşitli semtlere dağılmış olmakla birlikte en yoğun buldukları yer Fatih ile Çarşamba arasındadır¹⁴. Medreselerin %95'i İstanbul merkezde yani surlar içinde kalan kısımdadır. Bunun %48'i ise Fatih ve civarındadır¹⁵. Fatih'ten sonra medreselerin yoğun olarak buldukları semtler; Bahçekapısı - Sultanahmet - Cağaloğlu; Çemberlitaş - Çarşıkapısı - Beyazıt; Süleymaniye - Vefa; Vezneciler - Saraçhane - Laleli idi. Koca Mustafa Paşa, Cerrahpaşa, Topkapısı ve civarı ile Eyüp, Üsküdar ve Galata tarafındaki medreselerin sayısı azdır¹⁶.

Defterden hareketle, İstanbul medreselerinin nüfus yönünden bir hareketlilik içinde olduğu söylenebilir.

¹³ Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK, Ankara 2000, s.14-19. (Ayrıca Dârü'l-Hilâfe Medreseleri kadrosuna dahil olan ve kadro dışı kalan medreseler için bkz. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978).

¹⁴ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.6.

¹⁵ Kütükoğlu **a.g.e.**, s.XXII.

¹⁶ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.6.

Tablo 1: 1792 ve 1844 Yıllarında Bazı Medreselerin Öğrenci Sayıları

Medrese Adı	1792 Yılı Öğrenci Sayısı	1844 Yılı Öğrenci Sayısı
Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	37	86
Nazır Hüseyin Ağa	10	76
Çavuşbaşı Süleyman Ağa	15	36
Murat Paşa-yı Atık	12	35
Uncu Hafız Efendi	8	36
Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	14	38
Has Odabaşı Hasan Ağa	11	39

1792 yılında Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde medresesinde 37 kişi bulunmaktayken, 1844 yılında bu sayı 86 kişiye çıkmıştır. Nazır Hüseyin Ağa Medresesi'nde 1792'de 10 kişi varken, 1844 yılında 76 kişi; Çavuşbaşı Süleyman Ağa Medresesi'nde 1792'de 15 kişi, 1844 yılında 36 kişi; Murat Paşa-yı Atık Medresesi'nde 1792'de 12 kişi, 1844'te 35 kişi; Uncu Hafız Efendi Medresesi'nde 1792'de 8 kişi, 1844'te 36 kişi, Dârü'l-Hadîs-i Bosnevî Medresesi'nde 1792'de 14 kişi, 1844'te 38 kişi; Has Odabaşı Hasan Ağa Medresesi'nde 1792'de 11 kişi, 1844 yılında ise 39 kişi bulunmaktadır. Görüldüğü gibi 1844 yılında medreseye devam eden öğrenci mevcudunda ciddi artış yaşanmıştır. Bu durum medreselerin geneli için böyledir. Bunun sebebini, Tanzimat Döneminde askerliğin vatan hizmeti haline gelmesi ve askerlikten muaf olmak isteyenlerin medreselere sığınması şeklinde açıklayabiliriz. Medreselerdeki bu yığılma önlenmek istenmiş ve askerlikten muaf olmak isteyenlere karşı medresede bulunan talebelere kur'a usulü getirilmiştir. Bundan hareketle talebeler sınava tabi tutulmuş, başarılı olamayanlar askere alınmıştır¹⁷.

Bir medresede talebenin yanı sıra müderris veya dersiâm, muid, danışmend, bevâb, mülâzim ve ferrâş gibi kişiler de bulunmaktadır. Aynı zamanda medresenin içinde bulunduğu fizikî çevre ve medresenin içinde bulunan absdesthâne, çamaşırhâne, gusülhâne, dershâne, hücre (oda), aşhâne, kütüphâne ve şadırvan gibi unsurlar da en az diğerleri kadar önemlidir¹⁸. Çünkü bazı dönemlerde, medreselere dair teftiş raporlarında bu fizikî yapıların durumuna göre, medresenin eğitim için uygun olup olmadığı veya talebe iskânına elverişli olup olmadığına dair kararlar verilmiştir. Mesela 1914 yılında

¹⁷ Musa Çadircı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi: 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, Sayı: 10, s.76.

¹⁸ Cahit Baltacı, "Medrese ve Elemanları", *Diyanet Dergisi*, C. XVI, Sayı 3, Mayıs-Haziran 1977, s.133.

İstanbul medreseleri ile ilgili yukarıda sayılan fizikî durumlar göz önünde tutularak medreselerin ikâmete uygunluğu hakkında teftiş raporları hazırlanmıştır¹⁹. Raporlarda fizikî şartları yetersiz olan medreseler kadro harici sayılmıştır.

İmparatorluğun değişik coğrafyalarından gelip, zengin ve fakir ayrımı yapılmaksızın medreseye kayıt olabilen talebeler, müderrislik ve kadılık gibi muteber mevkilere gelebilmekteydiler. Kaydını yaptırıp öğrenimine devam eden bazı talebeler zaman zaman başka bir medreseye nakledilebiliyorlardı²⁰. Yine öğrenciler yılın değişik zamanlarında özellikle de üç aylarda değişik memleketlere cerre²¹ çıkabiliyorlardı. Kayıt olan talebeler, hücre denilen odalarda kalıyordu. Medresenin büyüklüğüne ve talebelerin yoğunluğuna bağlı olarak hücrede kalan talebe sayısı değişmekteydi. Hücrelerde genellikle birer talebenin kalması uygun görülürdü. Ancak genellikle bu duruma fazla riayet edilmediği açıkça görülmektedir. Bazen her bir hücrede iki, üç hatta daha fazla talebenin kaldığı olurdu²². Gerek devlet ricâlinin gerekse halkın desteğiyle talebeler öğrenimine devam etmişlerdir. Medreselerden gerekli kademeleri bitirip mezun olan kişiye mülâzemet²³ verilir, belli bir süreden sonra kendisinde kabiliyet görülmeyen öğrenci ise uzaklaştırılırdı²⁴.

XIX. yüzyılda medreselerdeki talebe miktarı giderek artmıştır. Dolayısıyla bu kadar kalabalık bir topluluk üzerinde otorite kurmak da zorlaşmıştır. Sultan II. Mahmud, yeniçeri ocağının kaldırılması esnasında kendisini destekleyen medrese

¹⁹ Mübahat Kütükoğlu, “Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”, **İTED**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s.80.

²⁰ Baltacı, a.g.m, s.139.

²¹ Sözlükte “çekmek, kendine doğru çekmek, celbetmek” anlamına gelen ve daha çok “*cerre çıkmak*” olarak kullanılan bu kelime, bir tabir ve uygulama olarak Osmanlılarda başlangıçtan beri görülmektedir (İpşirli, “Cerr”, **DİA**, C. 7, s.388). Cerre çıkma genellikle üç aylar dediğimiz, Receb, Şaban ve Ramazan aylarında olurdu. Cerr süresi boyunca talebeler harçlıklarını kazanabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için geçici müezzin veya imam olarak vilayetlere ve köylere gitmekteydiler (Chambers, **a.g.e**, s.198). Zaman zaman cerre çıkan talebelerin yol masrafları bizzat padişah tarafından karşılanırdı. Talebeler, cerr esnasında halkı dini konularda aydınlatmalarına karşılık, halktan maddi anlamda yardım alırlardı. Bu yardımlarla ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılarlardı. Maddi olarak hali vakti yerinde olan öğrenciler cerre çıkmaz, kendisine tanınan tatili hocalarıyla birlikte geçirirlerdi (Cevdet Paşa, **Tezâkir 40 Tetimme**, Yayına Haz: Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991). Cerre çıkan talebeler cerr süreleri bitince medreseye tekrar dönerek derslerine devam ederler ve bir sonraki cerr beklerlerdi. Cerrin zamanla istismar edildiği, bir kaç ayet ve dua ezberleyen samimiyetsiz ve yeteneksiz bazı kimselerin halkın dini duygularını kötüye kullanarak kendilerine çıkar sağladıkları bilinmektedir. Cerrin bu şekilde kötüye kullanılması bir takım düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Cevdet Paşa’nın Dârü’l-Muallimîn müdürlüğü sırasında yapılan ıslahatla talebelerin tahsisatı arttırılmış, talebelerin ders zamanını yarı yarıya azaltan cerre çıkma usulü de kaldırılmıştır (İpşirli, a.g.m, s.388.-389).

²² BOA, NFS.d, 185 nolu Defter.

²³ İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, s.222.

²⁴ Nebi Bozkurt, “Medrese”, **DİA**, Cilt 28, s.323.

talebelerine, 70 bin kuruş dağıtmıştır. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde, medrese talebeleri birçok siyasî ve sosyal olaylara karışmışlardır²⁵. Medresedeki talebelerin kontrolüne dikkat edildiği gibi, onların ihtiyaçlarının karşılanmasına da dikkat edilmiştir. Yine Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde de öğrencilere yardımlarda bulunulmuştur²⁶.

Medrese nüfus defterleri, Osmanlı Devleti'nde önemli bir eğitim kurumu olan medreseler hakkında verdiği muhtelif bilgilerin yanı sıra özellikle medreselerinin ve buralarda mevcut olan öğrenci sayılarının ortaya konulması açısından da son derece önemlidir. Osmanlı Devleti'nde, çeşitli dönemlerde modern nüfus sayımı niteliğinde olmayan, sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlarda amaç daha ziyade devlet sınırları içindeki arazi miktarını belirleyerek mali yönden vergi mükelleflerini belirlemek ve yalnızca erkek nüfus sayılarak asker miktarını saptamaktır. Osmanlı idarecilerinin karşısına XVII. yüzyıldan itibaren, başkentte bir nüfus fazlalığı, yeni bir sorun olarak çıkmıştır. XVII. yüzyılda Celali ayaklanmaları, Anadolu ve Rumeli'de yürütülen muharebeler vb. nedenlerle İstanbul'a doğru bir nüfus akını doğmuştur. XVIII. asrın başlarından itibaren önce III. Ahmet'in saltanat devrinde, İstanbul'da fazla nüfusun oluşması önlenmeye çalışılmıştır. Akabinde daha yoğun bir şekilde, I. Mahmud'un saltanatı boyunca, İstanbul'a olan göç bir yandan önlenmeye çalışılırken, bir yandan da İstanbul'da göçlerle oluşan işsiz-güçsüz zümrenin, çıkan isyanlarda ve İstanbul'un asayişini bozan olaylarda rol almaları nedeniyle, kentten çıkarılmalarına çalışılmıştır²⁷. XVIII. yüzyıl boyunca İstanbul'a yönelik göçlerin önlenmesine yönelik tedbirler alınmışsa da bunun önü alınamamıştır. Alınan ciddi önlemlere rağmen, İstanbul'a yönelik göç, XIX. yüzyılın başına kadar sürecektir. Bu nedenle çeşitli tedbirler almak amacı ile 1829 yılında İstanbul'da modern anlamda nüfus sayımı yapılır. Bütün bunlara rağmen bu sayımda da askerî amaç birinci sıradadır²⁸. Tüm bu sayımlara karşın modern anlamda ilk nüfus sayımı 1830 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımından daha ayrıntılı bir sayım ise 1844 yılında yapılmıştır. Bu sayım, ilk nüfus sayımından çok daha ayrıntılı bir sayım olmuştur.

²⁵ Akgündüz, a.g.e, s.35-44.

²⁶ Akgündüz, a.g.e, s.44-45.

²⁷ Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s. 45.

²⁸ Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir 2004, s. VII.

185 Nolu Medrese Nüfus Defterinde Yer Alan İstanbul Medreseleri ve Nüfusları (1844)

1. Nüfus Defterinin Genel Özellikleri

1844 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi NFS. d 00185 nolu İstanbul Medreseleri Nüfus Defteri, ciltli ve ebrusuz olup 20,5x52 ebadındadır. Numaralandırma sistemi olarak varak usulü olmayıp sayfa numaraları verildiği ve numaralandırmanın Arabî rakamlarla olmadığı görülmektedir. Ayrıca defterde bulunan medrese isimlerinin hemen altında Arabî rakamlarla medrese sıra numarası verilmiştir. Defterin bilgi formunda toplamda 168 sayfa olduğu belirtilmektedir. Fakat defterin içeriğine bakıldığında defterin 155 sayfadan ibaret olduğu görülmektedir. Mevcut numaralanmış sayfalar arasında boş olarak bulunan sayfalar da mevcuttur. Defterin bilgi formunda, boş sayfalar: 1-2, 21-22, 25-26, 35-36, 44-46, 67-68, 87-88, 91-92, 99-100, 103-104, 107-108, 111-112, 119-120, 122-124, 127-128, 133-136, 143-144, 152-153, 155-168 olarak kaydedilmiştir. Fakat bilgi formunda verilen boş sayfalarla, defterin içerisinde bulunan boş sayfaların farklılık gösterdiği görülmektedir. Defterin sayfa numarası 3'ten başlamakta ve tek sayılar (3,5,7,9,11 vb) halinde devam etmektedir. Burada 1 numaralı sayfanın olmadığı, ikinci sayfaya numara verilmeyip boş olduğu görülmektedir. 3 numaralı sayfada bulunan öğrencilere ait bilgilerde öğrenci sıra numarası 77'den başlamaktadır. Bu eksik sayfadan dolayı birinci medresenin adını ve sayfada bulunan diğer bilgileri tespit etmek mümkün olmamıştır. Yine defterde 27 numaralı sayfadaki öğrenci sıra numarası 37'den başlamaktadır. Burada da eksik sayfaların olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 44-45, 134-135, 152-153 numaralı sayfaların defterde bulunmadığı tespit edilmiştir. Defterin içerisinde bulunan boş sayfalar şunlardır: 2,8,14,21,22,25,26,35,36,40,46,51,60, 64,67,68,72,80,84,87,88,91,92,96,99,100,103,104,107,108,111,112,116, 119, 120, 124, 127, 128, 130,133,136, 140, 143,144, 148, 155.

Defterde medresede bulunan öğrencilerle ilgili olarak sıra numarası, fiziki özellikleri ve lakapları, adı, baba adı, memleketi, yaşı, oda numarası ve bunların üst kısmında çapraz bir çizgi ile öğrencilerin geldiği veya gittiği yerler Hicri tarihlerle birlikte belirtilmektedir. Bunlarla birlikte müderrisler, bevvâblar, ferrâşlar ve hattatların da defterde kayıtlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin tespit edemediğimiz bir durumdan dolayı başka bir medreseye, medrese numarası verilerek nakledildiği görülmektedir. Defterde verilen bilgiler, deftere sadık kalınarak tablo

halinde, altı sütun olarak yazılmıştır. Sütunlarda öğrenci sıra numarası, fiziki özellikler, memleket, yaş, oda numarası ve açıklamalar bulunmaktadır. Bazı medreselerde öğrenci sıra numaraları verildiği halde herhangi bir bilginin kaydedilmemiştir. Bu durumları göstermek için dipnot kullanılıp ilgili sıra numaraları belirtilmiştir. Ayrıca defterde, bazı odaların boş olduğu kayıtlıdır. Bu kayıtların bazen oda numaralarının olduğu bölümlerde bazen de ayrı bir satırda verildiği görülmektedir.

İsim, Lakap ve Unvanlar

Medreselerin genelinde 1.456 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 1.378 kişi tek isim, 78 kişi çift isim kullanmaktadır. Tek isimlerin genele oranı % 94.6, çift isimlerin genele oranı ise % 5.3'tür. Genel itibariyle 139 farklı isim kullanılmıştır. Bunların 104'ü (%74.8) tek isim, 35'i (%25.1) çift isimdir. Kullanılan isimler, genel olarak 10 isim üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin, Mehmed, İbrahim Mustafa, İsmail, Osman ve Ömer'dir²⁹. Bu isimlerin genele oranı ise %66'dır. Nüfus defterinde babanın isminin, çocuğuna verildiği de görülmektedir. Böyle bir durum daha ziyade çocuk doğmadan, babanın ölmesi halinde babanın ismini yaşatmak için olabilir ya da baba hayattayken de çocuğuna kendi ismini verebilir. Defterde babanın sağ ya da ölü olmasına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla burada tahminden öte bir şey söylenemez. Medreselerin genelinde babasıyla aynı ismi taşıyan 62 kişi bulunmaktadır. Bunların genele oranı ise % 4,2'dir.

Medresede bulunan bazı kişilerin, lakaplarıyla birlikte kaydedildiği görülmektedir. Fakat bunların sayısı oldukça azdır. Aylak, bücür, meczûb (divâne), memlû gibi lakaplarla kaydedilenlerin yanı sıra, Hacıoğlu (1 kişi), Köseoğlu (1 kişi) gibi aile adıyla kaydedilenler de vardır. Bazı kişilerin isimlerinin önünde veya sonunda

²⁹ Diğer isimler: Abbas, Abdi, Abdullah, Abdullah Yaşar, Abdurrahim, Abdurrahman, Abdülaziz, Abdülbâki, Abdülfettah, Abdülgaffur, Abdülhalim, Abdulkadir, Abdülatif, Abdülkerim, Abdül Vahhab, Abidin, Adem, Ahmed Naim, Ali Osman, Ali Rıza, Aliş, Arif, Ataullah, Aziz, Behram, Bekir, Bektaş, Bilal, Cafer, Davud, Derviş, Derviş Mehmed, Ebubekir, Emin, Emrullah, Ethem, Eyyüp, Fazıl, Ferhad, Fevzi, Feyzullah, Halid, Halil, Hamdi, Hamza, Hayreddin, Hayrullah, Hekim, İbrahim Ethem, İbrahim Selim, İdris, İlyas, İnan, İshak, İskender, İslam, İsmail Bekir, İzzet, Kamil, Kasım, Lütfullah, Mahmud, Mehmed Ali, Mehmed Arif, Mehmed Derviş, Mehmed Emin, Mehmed Galib, Mehmed Hurşid, Mehmed Nazım, Mehmed Latif, Mehmed Naim, Mehmed Niyazi, Mehmed Nureddin, Mehmed Nuri, Mehmed Rasim, Mehmed Raşid, Mehmed Rıza, Mehmed, Said, Mehmed Salih, Mehmed Salim, Mehmed Sıddık, Mehmed Şakir, Mehmed Tahir, Mehmed Tevfik, Mehmed Tuğrul, Mesut, Mevlüd, Muharrem, Muhsin, Mukdar, Murad, Murteza, Musa, Muslihiddin, Nezir, Nuh, Nuğman, Nureddin, Nuri, Ramazan, Rasim, Raşid, Rüstem, Sadedidin, Sadullah, Said, Salih, Selim, Seyyid, Seyyid Ahmed, Süleyman, Şaban, Şahin, Şerif Ahmed, Şerif Ali, Şerif Mustafa, Tahir, Talha, Veli, Veliddin, Yahya, Yakup, Yaşar, Yunus, Yusuf, Ziber, Zülfikar.

şeyh, hacı, molla, derviş, seyyid, es-seyyid, el-hâc, hafız gibi unvan ya da sıfatlar da mevcuttur. Bunlar daha ziyade kişinin sosyal statüsünü gösteren sıfatlardır.

Medrese Nüfusunun Yaşa Göre Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımının amacı, vergi mükelleflerini belirleme ve askerlik çağına gelmiş kişileri tespit etmektir. Nüfus, vergi ve asker potansiyelini görmek için istatistik oluşturmaya uygundur. Bu istatistik oluşturulurken genellikle müslim ve gayri müslimler farklı şekillerde kategorize edilmiştir. Müslimler için; amelmande, sabi, tuvana, müsün; gayri müslimler için ise âlâ, evsât, ednâ gibi kategorilendirme yapılmıştır. Müslümanlardan askerliğe ve vergi vermeye uygun olanları belirtmek için “matluba muvafık” ya da “matluba gayri muvafık” şeklinde kaydedildikleri bilinmektedir³⁰. Osmanlı Devleti'nde askere alınma yaşı resmen 15'ten başlıyordu. 15'ten küçük olanlar çocuk sayılıyordu. 15-39 yaş arasında olanlar matlub gurubuna giriyordu. 40 yaş ve üstü askerlik hizmeti için uygun görülüyordu³¹. Bundan hareketle çalışmada, medresede bulunan kişiler yaşa göre üç kategoriye ayrılmıştır. Buradaki amaç, vergi mükellefi olan ve askerlik çağına gelmiş olup da medresede bulunduğu için bunlardan muaf tutulan kişilerin sayılarını ortaya koymaktır.

Osmanlı Devleti'nde sırf askerden kaçmak için medreselere sığınanlar olmuştur³². Böylece zamanla medreselerin nüfusunda hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu nedenle, 1844 yılında yapılan nüfus sayımına medreseler de tabi tutulmuştur. Medreselerdeki yoğunluğun görülmesiyle medrese öğrencilerinin askerden muaf olabilmeleri için kur'a usulü getirilmiştir. Bu bağlamda talebeler imtihanlara tabi tutulmuşlar, başarılı olanlar medresede kalmış, başarılı olamayanlar ise askere alınmışlardır³³.

Defterde kayıtlı 1.456 kişiden 7'sinin yaş bilgileri kaydedilmemiştir. Medresede bulunan diğerlerinin yaş durumuna bakılacak olursa, 0-14 yaş arası 77 (%5.3) kişi, 15-39 yaş arası 1.300 (%89.2) kişi, 40 yaş üzeri ise 72 (%4.9) kişi bulunmaktadır. Buradan hareketle medresede bulunduğu için vergi ve askerlik muafiyetinden yararlanan kişilerin oranının bir hayli yüksek olduğu söylenebilir. Medreselerin yaş ortalamasına göre en yüksek ortalamaya 30.2 ile Râkım Efendi Medresesi'nin sahip olduğu görülür. Bunu

³⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara 1997, s.18.

³¹ Mübahat Kütükoğlu, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK, Ankara 2010, s.59.

³² Akgündüz, **a.g.e**, s.33 vd.

³³ Musa Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi: 1846 Tarihli Askerlik Kanunu”, **Askeri Tarih Bülteni Dergisi**, Sayı: 10, s.70.

sırasıyla Koca Mustafa Paşa Medresesi'nin (28.5), Ahmed Paşa Medresesi'nin (27.6), Üç Baş Medresesi'nin (26.5) takip ettiği görülür. En düşük yaş ortalamasına sahip medrese ise 19.1 ortalamaıyla Sekbanbaşı Kara Ali Medresesi'dir. Medreselerde bulunan kişilerden en yaşlı olanı Cevher Sultan Medresesi'nde bulunan ve 85 yaşında olan Hafız İbrahim Efendi'dir. En küçük yaşa sahip kişi ise Hekim Çelebi Medresesi'nde bulunan ve 2 yaşında olan Ali Efendi'dir. Bunların dışında medreselerde 8,10,11,12 gibi küçük yaşlara ve 75,70,65,60,50 gibi ileri yaşlara sahip olan kişilerin olduğu da görülmektedir. Yaşı küçük olan kişilerle ilgili ya "talebeden" ifadesi yer almakta ya da herhangi bir açıklamada bulunulmazken, yaşı büyük olanların bazılarının "müderres" olarak kaydedildiği görülmektedir. Mesela; Laleli Medresesi'nde bulunan ve 50 yaşında olan Ahmed Efendi ile Hekim Çelebi Medresesi'nde bulunan ve 65 yaşında olan Hasan Efendi, müderres olarak kaydedilmişlerdir.

Fizikî Evsâfa Göre Dağılım

1844 yılı medrese nüfus sayımında, medresede bulunan kişilerin fizikî özellikleri boy ve sakal-bıyık şekline göre belirtilmiştir. Boy durumları kısa, orta ve uzun şeklinde kaydedilmiştir. Bazı kişilerin boyları "uzunca boylu" şeklinde belirtilmiş olup bunların sayısı birkaç adet olduğundan "uzun boylu" kategorisine dahil edilmiştir. Sayım yapan memurun, kişileri hangi kriterlere göre kısa, orta, uzun şeklinde kategorize ettiğine dair bilgi mevcut değildir. Medresede bulunan 1.456 kişiden 893'ünün (%61.3) boy özellikleri verilmiştir. Medreselerin genelinde 9 kişi (%0.6) kısa boylu, 693 kişi (%47.5) orta boylu, 191 kişi (%13.11) uzun boylu olarak kaydedilmiştir. Boy özellikleri belirtilen 893 kişi için oranlara baktığımızda kısa boylu olanların oranının %1, orta boyluların oranının %77.6 ve uzun boyluların oranının ise %21.3 olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Medreselere Göre Yaş Dağılımı

Sıra No	Medrese Adı	0-14 Yaş	15-39 Yaş	40 Yaş ve Üzeri
1 ³⁴	Medrese	1	25	-
2	Hasan Paşa	3	36	4
3	Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	10	72	3
4	Hekim Çelebi	6	62	3

³⁴ Arşivden almış olduğumuz defterde eksik sayfa bulunduğundan dolayı 1 nolu medresenin ismini tespit edilememiştir. Bundan sonraki tablolarda bu şekilde belirtilecektir.

5	Lâleli	3	16	1
6	Nazır Hüseyin Ağa	2	63	4
7	Çavuşbaşı Süleyman Ağa	2	33	1
8	Murad Paşa-ı Atfık	2	30	2
9	Uncu Hafız Efendi	1	33	2
10	Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	1	37	-
11	Has Odabaşı Hasan Ağa	1	32	3
12	Sultan Selim Han	4	69	6
13	Ahmed Çelebi	4	64	1
14	Hekimbaşı Ömer Efendi	4	35	-
15	Haseki Sultan	2	37	5
16	Bayram Paşa	-	22	2
17	Cevher Sultan	-	47	5
18	Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	4	53	1
19	Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	1	50	-
20	Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	3	35	-
21	Ümm-i Veled	1	23	2
22	Ma'lûlzâde İncirli	4	35	-
23	Hasan Efendi	3	40	1
24	Üç Baş	-	28	2
25	Kaba Halil Efendi	4	25	1
26	Küçük	-	18	1
27	Râkım Efendi	1	14	5
28	Cedid Ali Paşa	3	41	1
29	Sekbanbaşı Kara Ali	2	14	-
30	Kârib Ali Paşa	-	8	1
31	Ahmed Paşa	1	28	1
32	Mustafa Efendi	1	12	-
33	Seyyid Cihan Kalfa	1	25	2
34	Koca Mustafa Paşa	-	34	6
35	Nûh Efendi	-	25	-
36	İbrahim Paşa	-	35	2
37	Davud Paşa	2	37	3
38	Şah Sultan	-	7	-
Toplam		77	1.300	72
Oran (%)		5.2	89.2	4.9

Medreseler arasında sadece Kârib Ali Paşa Medresesi'nde bulunan kişilerin tamamının boy özellikleri verilmiştir. Bunu %91 ile Bayram Paşa Medresesi, %74 ile Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa Medresesi, %73 ile Ümmi Veled Medresesi, %50'lik oranla Rakım Efendi Medresesi, %46'lık oranla Seyyid Cihan Kalfa Medresesi, %42'lik oranla Mustafa Paşa Medresesi takip etmektedir. Boy özelliklerinin en az belirtildiği medrese ise 1 numaralı medresedir. Medresede 102 kişinin kayıtlı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat eksik sayfa olduğundan defterin elimizde olan kısmında 77 ile 102 numaralar arasında yer alan 26 kişinin bilgilerinden bu oranın %7 olduğunu görmekteyiz.

Tablo 3: Medreselere Göre Boy Dağılımı

Sıra No	Medrese Adı	Kısa Boy	Orta Boy	Uzun Boy	Oran(%)
1	Medrese	-	1	1	7
2	Hasan Paşa	-	22	7	67
3	Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	-	33	14	54
4	Hekim Çelebi	1	24	18	60
5	Lâleli	-	11	3	70
6	Nazır Hüseyin Ağa	2	38	3	65
7	Çavuşbaşı Süleyman Ağa	-	21	4	69
8	Murad Paşa-ı Atîk	-	20	3	65
9	Uncu Hafız Efendi	-	14	5	52
10	Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	-	18	2	52
11	Has Odabaşı Hasan Ağa	1	18	4	58
12	Sultan Selim Han	-	32	22	68
13	Ahmed Çelebi	-	25	11	51
14	Hekimbaşı Ömer Efendi	-	22	5	69
15	Haseki Sultan	-	19	4	52
16	Bayram Paşa	-	16	6	91
17	Cevher Sultan	-	27	1	53
18	Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	1	37	6	74
19	Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	-	21	8	56
20	Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	2	20	6	71
21	Ümm-i Veled	-	19	-	73
22	Ma'lûlzâde	-	15	5	57
23	Hasan Efendi	-	25	6	70
24	Üç Baş	-	17	1	60

25	Kaba Halil Efendi	-	16	4	66
26	Küçük	-	8	5	68
27	Râkım Efendi	-	5	5	50
28	Cedid Ali Paşa	-	20	9	63
29	Sekbanbaşı Kara Ali	-	11	-	68
30	Kârîb Ali Paşa	-	8	1	100
31	Ahmed Paşa	-	16	1	56
32	Mustafa Efendi	-	6	-	42
33	Seyyid Cihan Kalfa	1	8	4	46
34	Koca Mustafa Paşa	1	24	4	72
35	Nûh Efendi	-	11	5	61
36	İbrahim Paşa	-	19	3	59
37	Davud Paşa	-	22	5	62
38	Şah Sultan	-	4	-	57
Toplam		9	693	191	893
Oran (%)		0.6	47.5	13.11	61.21

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı esnasında bıyık ve sakalın yoğunluğu ve rengi gibi özellikler de göz önünde bulundurulmuştur. İncelediğimiz defterde sakal-bıyık durumu az bıyıklı, ter bıyıklı, kumral bıyıklı, sarı bıyıklı, şabb-ı emred, kara sakallı, köse sakallı, kumral sakallı, müzellef sakallı, sarı sakallı, kır sakallı, aksakallı, taze sakallı, siyah sakallı, kısa sakallı şeklinde kişilerin sahip oldukları fizikî özellikler belirtilmiştir. Nüfus defterleriyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda, genellikle 12-16 yaşlarında olan kişileri şâbb-ı emred, 17-20 yaşlarında olanları ter bıyıklı şeklinde kategorilere ayırmışlardır. İncelenen defterde şâbb-ı emred bazı yerlerde 11, bazı yerlerde 15, bazı yerlerde ise 17 yaşlarında olanlar için, ter bıyıklı 17 yaşında kullanılabilirdiği gibi 22 ve 23 yaşlarında olanlar için de kullanılabilir. Yine kara sakallı olanlardan bazıları 23 yaşında olabildiği gibi, 28, 30, 32 yaşlarında olanlar içinde kullanılmıştır. Bu gibi örnekleri aksakal, müzellef sakal ve diğerleri için de çoğaltabiliriz. Dolayısıyla kişilerin fiziki özelliklerini kategorilendirmede yaş durumuna genelleme yapmak için kullanamamaktayız. Medreselerde bulunan kişilerin tamamının sakal-bıyık durumuyla ilgili bilgiler kaydedilmemiştir. 1.456 kişiden 1.328 kişinin (%91) sakal-bıyık durumu belirtilmiştir. Bunlar içerisinde ter bıyıklı, şâbb-ı emred, kara sakallı, kumral sakallı ve müzellef sakallı olanların genele oranı %77 (1.132 kişi)'dir.

Tablo 4: Medreselere Göre Sakal-Bıyık Dağılımı

Medrese Adı	Ter Bıyık	Kumral Bıyık	Sarı Bıyık	Şabb	Kara Sakal	Köse Sakal	KumralSakal	Müzellef Sakal	Sarı Sakal	Kır Sakal	Ak Sakal	Taze Sakal	Siyah Sakal	Kısa Sakal
1	3	-	-	1	9	4	1	6	-	-	-	-	-	-
Hasan Paşa	5	-	-	7	6	3	6	7	-	2	-	-	-	-
Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	12	1	-	23	13	2	15	11	2	-	-	-	-	-
Hekim Çelebi	9	-	-	7	11	1	12	11	3	1	2	2	1	-
Lâleli	1	-	-	1	7	-	2	6	-	1	-	-	-	-
Nazır Hüseyin Ağa	7	-	1	16	12	2	11	10	3	1	1	-	-	1
Çavuşbaşı Süleyman Ağa	1	-	-	7	9	-	8	5	3	-	-	-	-	-
Murad Paşa-ı Atık	5	-	-	3	8	-	9	6	-	-	1	-	-	-
Uncu Hafız Efendi	6	-	-	3	5	1	11	7	2	-	1	-	-	-
Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	2	-	-	4	9	1	9	7	1	-	-	1	-	-
Has Odabaşı Hasan Ağa	8	-	-	6	7	3	9	2	3	-	-	-	-	-
Sultan Selim Han	13	-	-	8	10	2	20	12	4	2	-	2	1	-
Ahmed Çelebi	8	-	-	21	7	3	9	10	5	-	-	1	-	-
Hekimbaşı Ömer Efendi	3	-	-	8	9	-	7	6	-	2	-	-	-	-
Haseki Sultan	7	-	-	4	5	-	12	8	1	2	-	1	1	-
Bayram Paşa	2	-	1	2	1	-	6	4	4	-	-	-	-	-
Cevher Sultan	2	-	1	5	9	1	11	7	1	2	1	-	1	-
Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	7	-	-	16	12	1	5	12	3	-	-	-	-	-
Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	7	-	1	6	10	1	14	3	2	-	-	-	-	-

Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	3	-	-	7	9	1	7	9	2	-	-	-	-	-
Ümm-i Veled	4	1	-	-	9	-	3	4	-	1	-	-	-	-
Ma'lûlzâde	7	-	-	6	5	-	4	5	2	-	-	-	-	-
Hasan Efendi	4	2	-	8	3	1	8	6	3	2	-	-	-	-
Üç Baş	1	-	-	6	8	1	3	7	1	-	-	-	-	-
Kaba Halil Efendi	2	-	-	4	5	1	7	7	1	-	-	2	-	-
Küçük	3	-	-	2	2	3	4	4	-	-	-	-	-	-
Râkım Efendi	-	1	-	3	7	-	1	1	1	3	-	1	-	-
Cedid Ali Paşa	7	-	-	6	6	-	10	8	3	4	-	1	-	-
Sekbanbaşı Kara Ali	2	-	-	8	2	-	1	2	1	-	-	-	-	-
Kârib Ali Paşa	1	-	-	2	-	1	1	-	2	2	-	-	-	-
Ahmed Paşa	2	1	-	5	3	1	2	10	2	2	-	-	-	-
Mustafa Efendi	2	-	-	2	2	1	4	3	-	-	-	-	-	-
Seyyid Cihan Kalfa	3	-	-	6	1	2	3	9	1	2	-	-	-	-
Koca Mustafa Paşa	4	-	-	4	5	4	4	5	5	2	3	-	-	-
Nûh Efendi	4	-	-	5	5	4	2	4	-	1	-	-	-	-
İbrahim Paşa	2	-	2	4	6	-	4	8	2	6	-	-	-	-
Davud Paşa	3	-	1	7	5	1	3	9	5	1	1	2	-	-
Şah Sultan	2	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Toplam	164	6	7	233	242	46	248	246	68	39	10	13	4	1

Medreselere Kayıtlı Olan Kişilerin Memleket Durumları

Medresede bulunan kişilerin değişik memleketlerden geldiği görülmektedir. Yaptığımız çalışmada kişilerin gelmiş oldukları memleketleri Anadolu, Balkanlar ve diğerleri şeklinde kategorilere ayırmayı uygun gördük. Medreselerin genelinde 1.456 kişi bulunmaktadır. Fakat 1.456 kişiden 1.274 (%87)'ünün memleket kayıtları bulunmaktadır. Bazı kişilerin memleketleri kaydedilmemiş olup, bazılarının ise memleket bilgileri okunamamıştır. Okunamayan kısımlar her bir medreseye ait tabloda (?) şeklinde gösterilmiştir. 1274 kişi arasından; Anadolu'dan gelenler 562 (%44) kişi, Balkanlardan gelenler 612 (%48) kişi ve diğer memleketlerden gelenler ise 100 (%7) kişidir. Medreseye kayıtlı olan kişilerin 250 farklı şehirden geldiği görülmektedir.

Anadolu'dan gelen kişilerin 152 farklı şehirden geldiği görülmektedir. Bunlar içerisinde en fazla zikredilenler: Kengiri, Trabzon, Akhisar, Tekfurdağı, Seferihisar ve Kastamonu'dur³⁵. Balkanlardan gelen kişilerin 81 farklı şehirden geldiği görülmektedir. Bunlar içerisinde en fazla zikredilenler: Bosna, Gümülcine, Aydos, Şumnu, Silistre, Prizren ve Vize³⁶dir. Anadolu ve Balkanların dışından gelenler ise: Dağıstan, Hazargırad, Mesûre, Cidde, Buhara, Ahışa, Bağdat, Çerkeş, Harput, Hicaz, Kıbrıs, Kırım, Şirvan ve Terek gibi şehirlerdir.

Tablo 5: Memleket Durumları

Sıra No	Medrese Adı	Anadolu	Balkanlar	Diğerleri
1	Medrese	9	12	3
2	Hasan Paşa	26	12	-
3	Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	71	7	6
4	Hekim Çelebi	36	29	-
5	Lâleli	14	5	-
6	Nazır Hüseyin Ağa	49	11	1
7	Çavuşbaşı Süleyman Ağa	24	4	4
8	Murad Paşa-ı Atık	19	13	-
9	Uncu Hafız Efendi	21	8	1
10	Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	17	15	-
11	Has Odabaşı Hasan Ağa	20	14	-
12	Sultan Selim Han	20	44	14
13	Ahmed Çelebi	11	54	-

³⁵ Diğer şehirler: Adapazarı, Ahmetli, Akşehir, Aladağ, Alaiye, Amasya, Ankara, Ayancık, Ayaş, Aydın, Ayıntab, Ayvacık, Babadağ, Bağçe, Balıkesir, Bartın, Bayındır, Bayramiç, Bergama, Bergos, Besni, Beypazarı, Beyşehir, Biga, Bilecik, Bolaman, Boliva, Bolu, Borlu, Boyabad, Bozkır, Burdur, Bursa, Çan, Çardak, Çarşamba, Çemişgezek, Çerkeş, Denizli, Derbend, Devrek, Dodurga, Dörtdivan, Edincik, Edremit, Elmalı, Erdek, Ereğli, Erzurum, Eskişehir, Ezine, Gebze, Gelibolu, Gemlik, Gerede, Geyve, Giresun, Gönen, Göynük, Hacıhamza, Hamit, Hasköy, Hemşin, Hisarköy, Hisarönü, Isparta, İçili, İskilip, İstefan, İzmid, İznik, Kal'a-i Sultaniye, Kalecik, Kandıra, Karahisar, Karahisar-ı Şarki, Karaman, Karesi, Kargı, Kars, Kaymas, Kayseri, Kemah, Kemer Kaza, Kıbrısçık, Kırkağaç, Kırşehir, Kızılbel, Kirmasti, Koçhisar, Konya, Kuyucak, Küre, Kütahya, Lapseki, Livane, Maden, Malatya, Manisa, Menteşe, Mihalgazi, Mihaliç, Milas, Mudurnu, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmancık, Pazarcık, Pazarköy, Perşembe, Rize, Sandıklı, Simav, Sinop, Sivas, Sultaniye, Şihlar, Tarsus, Taşköprü, Tavas, Teke, Tire, Tokat, Torbalı, Ulaş, Ürgüp, Vezirköprü, Viranşehir, Yalova, Yenipazar, Yozgat, Zağferânbolu, Zerzene, Zeytin, Zile.

³⁶ Diğer şehirler: Aboni, Ahyolu, Avlonya, Aydos, Balçık, Banaluka, Belgrad, Bergos, Boğdan, Cuma-i Atik, Çırpan, Çirmen, Debre, Dimetoka, Drama, Edirne, Filibe, Firecik, Hayrabolu, Hersek, Hırsova, İbrâil, İneçik, İpsala, İslimiye, İşkodra, İzladı, Kalkandelen, Karinabad, Kavala, Kesriye, Kırkkilise, Koçana, Kozluca, Köstence, Leskofça, Lofça, Malkara, Manastır, Midilli, Nevrekop, Niş, Ohri, Osman Pazarı, Rahova, Resne, Rusçuk, Selanik, Semendire, Siroz, Sofya, Şarköy, Şile, Şire, Şumnu, Teberiyeye, Tırhala, Tırnova, Tikveş, Umur Fakih, Uzunca Abad, Üsküp, Varna, Vidin, Vize, Yanbolu, Yanova, Yanya, Yenice, Zağra-i Atik, Zihne.

14	Hekimbaşı Ömer Efendi	19	18	-
15	Haseki Sultan	4	35	1
16	Bayram Paşa	1	19	2
17	Cevher Sultan	13	21	10
18	Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	25	11	14
19	Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	9	26	10
20	Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	3	34	1
21	Ümm-i Veled	13	10	1
22	Ma'lûlzâde	2	24	7
23	Hasan Efendi	18	22	-
24	Üç Baş	13	5	7
25	Kaba Halil Efendi	16	11	-
26	Küçük	6	11	1
27	Râkım Efendi	8	3	3
28	Cedid Ali Paşa	6	22	1
29	Sekbanbaşı Kara Ali	11	5	-
30	Kârib Ali Paşa	4	5	-
31	Ahmed Paşa	7	13	2
32	Mustafa Efendi	4	3	1
33	Seyyid Cihan Kalfa	7	6	2
34	Koca Mustafa Paşa	12	20	3
35	Nûh Efendi	3	21	-
36	İbrahim Paşa	7	20	4
37	Davud Paşa	9	20	1
38	Şah Sultan	5	2	-
Toplam		562	615	100
Oran (%)		87		

Medreseler Arası Hareketlilik

Osmanlı Devleti'nde diğer kurumlarda olduğu gibi medreseler arasında da hareketlilik vardır. Bir müderrisin, bulunduğu medreseden aynı payedeki bir başka medreseye tayin olunduğu veya bulunduğu medreseden daha üst seviyedeki bir medreseye terfi ettiği görülmektedir. Bu durum talebeler için de söz konusudur. Talebe, haşiye-i tecrid seviyesindeki bir medreseyi bitirdikten sonra daha üst seviyede bulunan

medreselere kayıt yaptırabilmekteydi. Dolayısıyla bu durum medreseler arasında hareketliliği doğurmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitime önem vermiştir. Başta padişahlar olmak üzere, valide sultanlar, vezirler, varlıklı kişiler medrese yapımına büyük önem vermiş ve büyük âlimlerin yetişmesine hizmet etmişlerdi. İstanbul'un fethiyle birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi medreselerde de büyük bir değişim başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırmış olduğu Sahn-ı Seman medreseleriyle Osmanlı medreselerinde ilk defa önemli değişiklikler yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde devletin diğer kurumları gibi medreseler de en parlak seviyesine ulaşmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir. 16. asrın ortalarından itibaren devletin diğer kurumlarında olduğu gibi medreselerde de bir takım bozulmalar yaşanmıştır. Medreselerdeki bozulmalar devam etmekle birlikte yine de bazı büyük âlimlerin yetiştiğini söylemek mümkündür. Bunun en güzel örneği 19. asrın büyük âlimlerinden olan Ahmed Cevdet Paşa'dır.

Medreselerde, değişik tarihlerde bir takım sayımlar yapılmıştır. Bu sayımların ilkinin 1792'de yapıldığı bilinmektedir. Bizim çalışmamız ise 1844 yılında yapılan sayımla ilgilidir. Yapmış olduğumuz çalışmada medresede bulunan kişi sayılarını, oda numaralarını ve bu odalarda kaç kişinin kaldığını, kişilerin isimlerini, lakap ve unvanlarını, yaşlarını, memleketlerini ve baba adlarını ortaya koyduk. Çalışmamızda dikkatimizi çeken hususlara açıklık getirmeye çalıştık. Bunlardan ilki, medreseye kayıtlı olan kişi sayısının bir önceki sayıya göre haylice fazla olmasıdır. Bunun askerlikten muaf olmak istenildiğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Tanzimat Fermanı'yla birlikte askerlik vatan hizmeti haline gelmiştir. Medresede öğrenim görenler askerlikten muaf tutulmaktadır. Dolayısıyla askerlikten muaf olmak isteyen kişiler, yoğun bir şekilde medreselere akın etmektedir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, medresede bulunan kişilere yönelik kura usulünü getirmiştir. Kura usulünde sınav ölçütü alınıp başarılı olanlar medreselerde kalmış, başarılı olamayanlar ise askere alınmıştır.

Dikkatimizi çeken bir diğer husus da medrese odalarında kalan kişi sayılarının fazla olmasıdır. Bilindiği gibi medrese odalarında genellikle tek kişi kalmaktadır. Fakat bu duruma riayet edilmediği 1844 yılı sayımında görülmektedir. Yapılan bu sayımda bazı odalarda tek kişi, bazılarında iki hatta üç kişi kaldığı görülmüştür. Ayrıca

medresede talebelerin yanı sıra müderrislerin, mülâzımların, bevvâbların, ferrâşların, hattatların ve çömezlerin kaldığı anlaşılmaktadır.

Medreselerle ilgili yapılan sayımların diğerleri 1869 ve 1914 yıllarına aittir. Bu sayımlarda medreselerde bulunan kişilerin sayıları, oda sayıları ve bu odalarda kaç kişinin kaldığına yöneliktir. 1914 yılında yapılan sayımda bunlara ek olarak medreselerin kullanıma uygun olup olmadığı belirtilmiş ve kullanıma uygun olanlar Dârü'l-Hilâfe kadrosuna alınmıştır. Diğerleri ise kadro harici sayılmıştır.

Tezin asıl konusunu oluşturan 1844 yılına ait nüfus defterinin çalışılmasıyla, daha önce çalışılmış olan 1792, 1869 ve 1914 yıllarındaki nüfus derterleri arasındaki kronoloji tamamlanmaya çalışılmıştır. Yukarıda isimleri geçen İstanbul medreselerinin çoğu yol yapımı, imar faaliyetleri, yangınlara maruz kalması gibi nedenlerle günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilenler ise Bayram Paşa Medresesi'nde olduğu gibi restorasyon sürecinden geçirildikten sonra kültür merkezi vb. gibi işlevleri üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

BOA, NFS.d 185 Numaralı Medrese Nüfus Defteri.

II. Tetkik Eserler Ve Makaleler

ADIVAR, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 2000.

AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2012**, 23. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2012.

BALTACI, Cahit, “Medrese ve Elemanları”, **Diyanet Dergisi**, Cilt XVI, Sayı 3, Mayıs-Haziran 1977, s. 133-141.

BİNGÖL Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, S. 36, 2004, s. 43-60.

BİNGÖL Sedat, **1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası**, Eskişehir 2004.

BOZKURT, Nebi, “Medrese”, **DİA**, Cilt 28, s.323-327.

CEVDET PAŞA, **Tezâkir Tetimme 40**, Yay. Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

CHAMBERS, Richard, “Bir On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Alimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi”, **Osmanlı Eğitim Mirası**, Çev. Yusuf Aydın- Mustafa Gündüz, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2013.

ÇADIRCI, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi: 1846 Tarihli Askerlik Kanunu”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 10, s.59-75.

EYİCE, Semavi, “Mescid”, **İ.A**, Cilt 8, İstanbul 1979, s.1-118.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, **DİA**, C.28, s.327-333.

_____, “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, s.221-231.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara 1997.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK, Ankara 2000.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’l Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”, **İTED**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s.1-212.

_____, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK, Ankara 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.